

STJEPAN VUKUŠIĆ

NAGLAŠAVANJE PRIDJEVA¹ U HRVATSKOJ UPORABNOJ NORMI

Model naglašavanja neodređenog oblika pridjeva u hrvatskoj uporabnoj normi osniva se na zapadnom novoštokavskom naglašavanju. Taj model potvrđuje naša široko zasnovana živa jezična praksa a obilježen je odsutnošću naglasnih intersilabičkih alternacija kao i uzlaznim naglascima u obliku za ženski rod određenih naglasnih jedinica: zdráva, bistra, krásna. Također se može utvrditi da plodnost načelno pripada jednostavnim, nealterniranim naglasnim jedinicama, a to znači da je plodnost u službi rasterećivanja prozodijskog sustava.

Kad bismo popisali sve (ili gotovo sve) naglasne mogućnosti neodređenog oblika pridjeva u hrvatskoj uporabnoj normi,² dobili bismo (bar) šezdeset i četiri naglasna lika ili tipa po tradicionalnoj tipologiji. Međutim, trideset i pet takvih likova obuhvaćaju posvojni pridjevi s tvorbenim morfemima -ov, -ev, -in. Budući da se za naglaske takvih pridjeva mogu odrediti jednostavna pravila, nema smisla tim velikim brojem likova opterećivati model naglašavanja. Prvo pravilo: Posvojni pridjevi na -ov, -ev, -in, osim dvosložnih na -ov, -ev koji se izvode od naziva biljaka, zadržavaju naglasak genitiva jednine imenice od koje se tvore: bádem—bádema:bádemov, ândeo—ândela:ândelov, màti—màtere:màterin, Pòdgorac—Pòdgorca:Pòdgorčev, Hrvāt—Hrváta:Hrvátov, gospòdār—gospodára:gospodárev itd. Drugo pravilo: Dvosložni posvojni pridjevi na -ov, -ev koji se izvode od naziva biljaka imaju spori naglasak bez obzira na naglasak imenice od koje se tvore: smòkva—smòkvē:smòkov, vřba—vřbē:vřbov, jèla:jèlē:jèlov, hràst—hràsta:hràstov, pa i třn:třna:třnov. Time smo tipologiju pridjeva sveli na tridesetak tradicionalnih tipova. Približan se broj kaže zato što mogućnosti nikad nisu posve zatvorene. Tih tridesetak

¹ U ovom se članku obrađuju naglasci neodređenog oblika pridjeva. O određenom obliku ni o stupnjevanju neće biti govora jer su tu naglasni odnosi uglavnom jasni.

² U daljem se tekstu hrvatska uporabna norma bilježi kraticom HUN.

naglasnih mogućnosti možemo svesti na dva tipa naglasnog ponašanja: promjenljivost naglasaka (postojanje različitih alternacija) — nepromjenljivost naglasaka (odsutnost alternacija). Prvi tip daljom dvodiobom možemo razvrstati u podtipove s obzirom na prisutnost ili odsutnost tonske alternacije, zatim u skupove inačica obzirom na preinake (alternacije) trajanja naglašenog sloga; na kraju su diobe same inačice, tj. naglasni likovi u »prirodnom« stanju koji se dalje ne dadu dijeliti ako ne želimo stići do počela (PDO) kojih kombinacije i određuju inačice. Drugi se tip dijeli na dva podtipa.

Polazeći od tih mjerila, dobit ćemo ovu podjelu:

A) Promjenljiv naglasak

I. Preinake (alternacije) tona

1. s preinakom trajanja naglašenog sloga:

a) bôs—bòsa—bòso (bòso)

U deklinaciji se ne preinačuje naglasak oblikā za ženski i srednji rod, a vokativ je po zamjениčkoj promjeni u svih inačica koje imaju i određeni oblik. Stoga o oblicima pridjeva za ženski i srednji rod a ni o vokativu ne treba nikakvih dopuna uz obrazac koji pokazuje alternacije po rodovima. U muškom pak rodu silazni je naglasak u navedenoj inačici samo u jednosložnom liku, a ostali likovi imaju spori naglasak: G jd. bòsa, D jd. bòsu, N množ. bòsi itd.

b) gòl—gòla—gòlo

Opet je silazni samo u jednosložnom liku, a u drugima je spori kao i u prethodnoj inačici: G jd. gòla, D jd. gòlu, N množ. gòli itd.

2) bez preinake trajanja naglašenog sloga:

a) žív—žíva—žívo (žívo)

Silazni je u liku od jednoga sloga, a u višesložnim je likovima uzlazni: G jd. žíva, D jd. živu, N množ. žívi itd.

b) zdràv—zdràva—zdràvo (zdràvo)

U višesložnim se likovima brzi mijenja u spori: G jd. zdràva, D jd. zdràvu, N množ. zdràvi ...

c) bīstar—bīstra—bīstro (bīstro)

I tu se brzi mijenja u spori u svim padežima (osim akuzativa jednine kad je taj oblik jednak nominativu: bīstar pòtok): G jd. bīstra pòtoka, D jd. bīstru pòtoku, N množ. bīstri pòtoci itd.

d) hlâdan—hlâdna—hlâdno

Opet je u kosim padežima oblika za muški rod uzlazni: G jd. hlâdna, D jd. hlâdnu, N množ. hlâdni ...

II. Bez preinake tona

Promjenljivost se ogleda u promjeni mjesta naglasaka (intersilabička alternacija):

zèlen—zelèna—zelèno

U obliku za muški rod naglasak ostaje na prvom slogu samo u nominativu (akuzativu) jednine, a u drugim se padežima pomiče za jedan slog prema kraju riječi: G jd. zelèna, D jd. zelènu, N množ. zelèni ...

Ta se alternacija gubi kao i druge intersilabičke alternacije, pa se čuje: G jd. zèlena, D zèlenu.

Također valja napomenuti da su i endosilabičke alternacije postojane samo u obliku za muški rod onih pridjeva koji imaju silazni (˘) naglasak u nominativu jednine. U drugih se pridjeva kosi padeži čuju i bez alternacije, npr. G jd. zdràva, bīstra, D zdràvu, bīstru ...

B) Nepromjenljiv naglasak

I. Uzlazni ton

1. s dužinom naglašenog sloga:

- a) blážen, múdar, prírodan, zámōran
- b) okrúgao—okrúgla—okrúglo

2. bez dužine naglašenog sloga:

- a) gòtov, čùdan, bòdljikav, pògodan, gùsjeničav; smiōn, imūčan
- b) goròvit, siròmašan

II. Bez uzlaznog tona

Naglasak pada na prvi slog

1. s dužinom naglašenog sloga:

krásan

2. bez dužine naglašenog sloga:

čúpav, zào, slòbodan, ĩstodoban; vǎljān, dūšēvan, mīsaōn, mīlosīdan.

Razmotrimo sad i pitanje plodnosti. Ni u pridjeva plodnost nije svojstvo same naglasne inačice ili tradicionalnog tipa, nego izvire iz cjeline sustava u kojeg je službi. Plodnost je to manja što je veća promjenljivost naglasaka. Intersilabičke alternacije kao krajnja mjera promjenljivosti naglasaka ne samo da nisu plodne nego se napuštaju i u HUN i u zapadnom novoštokavskom naglašavanju kao njezinoj osnovici.³ To se osobito dobro vidi u imenica, a u pridjeva za intersilabičke alternacije kakve su u Daničića, ni u HUN ni u ZNSN uopće nema potvrda. I jedina je intersilabička alternacija lika zèlen—zelèna—zelèno u HUN »ugrožena«: sve je veći broj izvornih govornika hrvatskoga književnog jezika (doduše ma-

³ Zapadno se novoštokavsko naglašavanje u daljem tekstu bilježi kraticom ZNSN.

nje zapadnih novoštokavaca nego pripadnika drugih hrvatskih govora) koji naglašavaju: zèlen—zèlena—zèleno, tj. kao bògat—bògata—bògato. Tu opet pokazuje svoju plodnost inačica bez alternacije.

Dalje, u našem prvom tipu, koji je obilježen endosilabičkim alternacijama, od šest preostalih inačica dvije su također neplodne. Inačica gòl—gòla—gòlo i bòs—bòsa—bòso (i bòso) sadrže samo te dvije riječi, pa tu o plodnosti ne može biti govora. Ukratko: od sedam inačica prvog tipa tri su neplodne.

Nasuprot prvom tipu, drugi je tip izrazito plodan. To se ogleda u plodnosti svih inačica, osobito u njihovu prvom liku, tj. u liku s najmanjim brojem slogova: blážen, bògat, goròvit, čùpav. Samo inačica okrúgao—okrúgla—okrúglo nije plodna, ali baš je ona na rubu mogućnosti alternacija: u Daničića je òkrúgao—okrúgla—okrúglo, a u ZNŠN pored okrúgao—okrúgla—okrúglo čuje se i òkrúgao—òkrúgla—òkrúglo, pa to otvara mogućnost i za ZNŠN: òkrúgao—okrúgla—okrúglo, iako se odmah takav naglasni odnos otklanja kao neovjeren.

Iz ovog razmatranja plodnosti daje se zaključiti da je ona u službi rasterećivanja sustava, koji pri tom ostaje jednake funkcionalne moći. Plodnost — neplodnost jest dakle unutarnja snaga razvoja.

Što nam pokazuju usporedbe modela naglašavanja u HUN i onoga u Daničićevoj akcentuaciji?⁴

Najočitija jest odsutnost intersilabičkih alternacija u HUN:

HUN	DN
vàljān—vàljāna—vàljāno	vàljān—valjána—valjáno
okrúgao—okrúgla—okrúglo	òkrúgao—okrúgla—òkrúglo
džžéc—džžéca—džžéce	džžéc—držéca—držéce

Samo inačica zèlen—zèlena—zèleno i u HUN ima intersilabičke alternacije, ali su i one, kako smo utvrdili, na uzmagu.

Dalje, između HUN i DN u dvije inačice prvog tipa postoje također sustavne razlike:

HUN	DN
zdrāv—zdrāva—zdrāvo (zdrāvo)	zdrāv—zdrāva—zdrāvo
bīstar—bīstra—bīstro (i bīstro)	bīstar—bīstra—bīstro

Iako HUN i ZNŠN kao njezina osnovica, za razliku od DN, napuštaju alternacije, u ove je dvije inačice drugačiji odnos, ali je u ZNŠN tako izrazito i sustavno prisutan spori naglasak u obliku za ženski rod takvih pridjeva da njegovo kodificiranje kao prvog lika među dubletama ne

⁴ Daničićevo se naglašavanje u daljem tekstu označuje kraticom DN.

može doći u pitanje. Ti su likovi sa sporim naglaskom, npr. čista, gipka zapisani kao drugotni u Pravopisnom rječniku,⁵ ali to nikako ne odgovara naglasnoj stvarnosti.

Napokon, između HUN i DN postoje i brojne razlike u rasporedu pridjeva u naglasne tipove i inačice, ali to je već pitanje korpusa. I ovo što smo naveli pokazuje bar dvoje: prvo, da su HUN i ZNŠN kao njena osnovica, s jedne strane, i DN, s druge strane, dva dijasistema — dva apstraktna naglasna sustava; i drugo, da je DN novoštokavsko naglašavanje samo po pripadnosti, a ne po rangu na hijerarhijskoj ljestvici i po stupnju apstrakcije.⁶ To dakako vrijedi i za ZNŠN, ali ono nije nikad ni smjeralo postati normom za sve standardne oblike na osnovi novoštokavštine, već samo za hrvatski književni jezik. Treba kazati da se pod pojmom sustav, sistem, dijasistem ne razumije samo inventar s najopćijim ograničenjima raspodjele nego i potpuno ustrojstvo svih naglasnih ponašanja. Inače se sam inventar s općim ograničenjima može izvesti i iz jednog novoštokavskog mjesnog govora. U tom je slučaju bilo dovoljno za cijelo novoštokavsko područje navesti inventar s pćim normama, a svatko bi tražio svoje oblike naglasnog ponašanja i naglasni korpus. Ali to bi bilo premalo za normiranje književnog jezika. Ako pak za književnu normu uzmemo i sve oblike naglasnog ponašanja, pa čak i naglasni korpus, samo s jednog područja, tad onaj dio koji pri normiranju nije uzet u obzir (ZNŠN) sudjeluje u književnom naglašavanju samo inventarom i općim normama. Pri takvu je odnosu strana što je zaobiđena pri kodifikaciji oštećena upravo za onaj dio koji i uspostavlja njezinu posebnost.

Iz svega izlazi zaključak da normiranje izvana treba uskladiti s normiranjem iznutra.

Za ovaj su rad podatke dali: I. Svetić, nastavnik iz Gospića, I. Zoričić, profesor iz Pakova Sela (općina Drniš), A. Kusić, profesor iz Imotskog, A. Rosandić, student podrijetlom iz Sinja, I. Genda, student iz Zadra, B. Brizar, student iz Prozora (SR BiH) i brojni studenti kojima su startni jezici različiti hrvatski govori.

⁵ Pravopis hs. književnog jezika, MH-MS, Zagreb — Novi Sad, 1960.

⁶ D. Brozović, Standardni jezik, MH, Zagreb 1970, str. 10—14.

Zusammenfassung

DIE BETONUNG DER ADJEKTIVA
IN DER KROATISCHEN GEBRAUCHSNORM

Die Akzentuierung unbestimmter Adjektivformen in der kroatischen Gebrauchsnorm weist, im Unterschied zur Akzentuierung desselben Teilsystems bei Daničić, die Abwesenheit der intersyllabischen Alternationen auf. In einigen Betonungsvarianten bestehen auch Unterschiede im System der Betonung der Adjektivformen für das weibliche Geschlecht. Es können auch zahlreiche Unterschiede in der Einordnung der Adjektiva in Betonungstypen, Untertypen und Varianten festgestellt werden. Die kroatische Gebrauchsnorm beruht auf der westlichen neuštokavischen Akzentuierung, die die Basis des hier vorgelegten Modells ist. Das besagt, daß es im Rahmen des Neuštokavischen zwei Diasysteme der Akzentuierung gibt; und daraus ergibt sich weiter, daß die Akzentuierung von Daničić nur der Zugehörigkeit, nicht aber auch dem hierarchischen Rang und Abstraktionsgrad nach neuštokavisch ist.